

A legmulatságosabb dolog, ami valaha is megesett Jesques Vincent nyomdászműhelyében, egy óriási, botrányos macskamészárlás volt. Ezt írja a szemtanú, Nicolas Contat, a párizsi rue Saint-Séverin-i műhely munkása inaséveiről készített emlékiratában az 1760-as években.¹ Az inasélet keserves volt. Két inas dolgozott a műhelyben; Jerome (ez maga Contat kissé regényesített alakja) és Léveillé. Mocskos-fagyos odúban aludtak, pirkadat előtt keltek, egész nap lótottak-futottak, folyamatosan résen álltak a segédek támadásaira, a mester szidalmaira, miközben csak maradékot kaptak enni. Talán az étel volt a legszörnyűbb. Ahelyett, hogy a mester asztalánál foglaltak volna helyet, be kellett érniük a konyhában a tányérjából származó maradékkal. S ami még rosszabb, a szakács suttyomban eladta a mócsingot, a fiúk elé a macskaeledelt lökte, régi, romlott húsdarabokat, amit azok nem tudtak megenni, továbbadták hát a macskáknak, de azoknak se kellett.

Ettől az égbekiáltó igazságtalanságtól ütöttek szöget Contat fejébe a macskák. Elbeszélésében ezek, csakúgy mint a rue Saint-Séverin-i háztartásban, főszerepet játszanak. A mester felesége imádta a macskákat, főképpen a cirmos volt a kedvence. A nyomdászok között, úgy látszik, hódított a macskák iránti rajongás, legalábbis a mesterek, vagy ahogy a munkások nevezték, a *bourgeois*-k körében. Egy mester nemritkán huszonöt macskát is tartott. Képet festetett róluk, és sült csirkével etette őket. Eközben az inasok kóbor macskák hadaival kényszerültek csatázni, amelyek vígan éltek világukat a nyomdászkerületben, és megkeserítették a fiúk életét. Éjszakákon át vernyogtak az inasok nyomorúságos hálókamrájának tetején, aludni se hagyták őket. Jerome-nak és Léveillé-nek pedig hajnali négy-öt óra-kor ki kellett kecmeregnie az ágyból, hogy a korán érkező segédeknek kaput nyissanak, tehát eleve kimerülten kezdték a napot, míg a mester soká aludt. A mester nem dolgozott együtt az embereivel, és nem is étkezett velük. A műhelyfőnökre bízta a munka javát, ő maga csak ritkán jelent meg, akkor is legfeljebb a dühödt szidalmakról lehetett észrevenni, melyek nagy része az inasokra zúdult.

Egyik este a fiúk elhatározták, elégtételt vesznek a sok méltánytalanságért. Léveillé istenáldotta utánczóképeséssel rendelkezett; fölmászott a tetőre, egészen a mesterék hálósobájának tetejéig kúszott, ott pedig olyan szörnyűséges nyávogásba és vernyákolásba fogott, hogy a mester meg a felesége szemhunyasnyit sem

aludtak aznap éjjel. Néhány éjszakai „szeánsz” után a mesterék szentül meg voltak győződve: rontás ül rajtuk. De ahelyett, hogy a papért küldtek volna — a mester igen-igen jámbor hívő volt, a mesterné pedig módfelett kedvelte gyóntatóját —, megparancsolták az inasoknak, irtsák ki a macskákat. A mesterné adta a parancsot, de a fiúk lelkére kötötte, hogy a világért se ijesszék meg az ő cirmosát.

Jerome és Léveillé ujjongva láttak munkához a segédek támogatásával. Seprűnyéllel, nyomórúddal és mesterségük más szerszámaival felfegyverezve üzőbe vettek minden egyes macskát, élükön természetesen a cirmossal. Léveillé vasrúddal sújtott a hátára, Jerome pedig megadta neki a kegyelemdöfést. A tetemet az ereszcstartornába gyömösölték; eközben a segédek már a többi macskát kergették a tetőn, csépeltek az elérhetőket, és zsákcsapdába csalták a szökni próbálókat. Zsákszám ürítették a félholt macskákat az udvarra. Végül az egész műhely összegyűlt az udvaron, tárgyalást rendeztek, fegyőrt, gyóntatót és hóhért választottak maguk közül. A macskák bűnösnek ítéltettek, majd az „utolsó kenet” feladása után felakasztattak a hirtelenjében összeácsolt bitófára. Ekkor felébredt, és a nyerítő röhögés közepette megjelent a mesterné. Megpillantotta a hurokban himbálódzó véres macskadögöt, mire sikoltozni kezdett. Azután hirtelen észbe kapott, hogy hát-ha imádott cirmosát látja. A munkások megnyugtatták; erről szó sem lehet, annál sokkal jobban tisztelik ők a mester házát, hogysesem ilyet tennének. Ekkor megje-

lent a mester is. Éktelen dühbe gurult az általános munkabeszüntetés láttán, és az asszony még azt is magyarázta neki, hogy ennél is sokkal súlyosabb sértés érte őket. Ezután visszavonultak, magukra hagyván a munkásokat a botrányos zűrzavar diadalmámoreában.²

A tréfa azonban nem ért itt véget. A következő napokban ugyanis Léveillé némajáték formájában még legalább hússzor eljátszotta a történeteket, ha a munkások kissé lazálni és szórakozni akartak.

Ezt nevezték nyomdászargóban *copie*-nak, a műhelyélet eseményeinek parodisztikus felelevenítésének, amely a legnépszerűbb szórakozások közé tartozott akkoriban. A *copie* lényege tulajdonképpen az utánzott személy megalázása, kifigurázása. A sikeres *copie* a tréfa tárgyát veszettül feldühítette, azaz az illető „*pris la chèvre*” (vitte a kecskét), ahogy ezt a nyomdászargó nevezte. A többiek a csúfolódást még macskazenével is tetézték, nyekergették a szedővasakat a szedőszekrény tetején, fakalapácsaikkal püfölték a szedőszekrényt, csapkodtak, dörömböltek és kecske módjára mekegtek. A mekegés (az argóban *bais*) az áldozatok megalázását jelképezte. A kifejezés az angolban is létezik, ez az, amikor valaki elveszti a fejét, *gets his goat* (szó szerint: viszi a kecskét), vagyis kihozzák a béketűrésből. Contat elismeréssel említi, hogy a műhely történetének legmulatságosabb *copie*-jait Léveillé rendezte, úgyszintén őt kísérték mindig a legbotrányosabb macskazenékkel is. Az egész história, a *copie*-val egybekötött macskamé-

szárlás Jerome pályafutásának legmulatságosabb élményeként vonul be az emlékiratokba.

A mai olvasót viszont a humor teljes hiánya, ha nem éppen az egész ügy ocsmánysága döbbenti meg. Mi abban olyan vicces, hogy egy csapat felnőtt férfi szerszámokkal handabandázik és mekeg, miközben egy kamasz védtelen állatok rituális lemészárlását játssza el? „Nem vesszük a lapot”, és ez is mutatja azt a szakadékot, amely elválaszt minket a preindusztriális Európa munkásaitól. E távolság érzékelése vizsgálódásunk kiindulópontjául szolgálhat, hiszen az antropológiai gyakorlat szerint is a legáthatalmatlanabbnak tűnő pontokon a legcélravezetőbb megkísérelni a behatolást egy számunkra idegen kultúrába. Ha felismerjük, hogy nem értünk valamit, akár tréfát, közmondást, akár szertartást, amelyek pedig a bennszülötteknek különösen jelentőségteljesek, rábukkanhatunk arra is, hol kell megragadni és hogyan kell kibogozni az idegen jelentérendszeret. És ha végül megértettük a nagy macskamészárlásban rejlő tréfát, talán megértjük az Ancien Régime iparos-kultúrájának alapvető sajátosságait is.

Kezdetől fogva szem előtt kell tartanunk, hogy a macskamészárlást másodkézből ismerjük. Kizárólag Contat elbeszélésén keresztül van róla tudomásunk, amely az esemény után vagy húsz évvel íródott. Persze nem fér kétség Contat félig-meddig regényes önéletrajzának hitelességéhez, ezt Giles Barber mesteri szövegkiadása is bizonyítja. Contat műve a nyomdász-önéletrajz műfajába tartozik, melyet Thomas Platter és Thomas

Gent, Benjamin Franklin, Nicolas Restif de la Bretonne és Charles Manby Smith is művelt. A nyomdászok, vagy legalábbis szedők, miután munkaköri kötelességük volt az írástudás és némi műveltség, azon kevés iparoshoz számítottak a 2-3-4 évszázaddal korábbi munkásosztály körében, akik munkájukról és életükről saját maguk tudtak írásban beszámolni. Minden helyesírási és nyelvtani hibájával egyetemben talán Contat önéletrajza a legszínesebb. Persze nem tekinthetjük a ténylegesen megtörténtek hű visszaadásának; Contat egyéni változataként kell olvasnunk mint általa mondott történetet. Mint minden történetmondás, cselekményét ez is vonatkoztatási keretbe helyezi, közönsége részéről feltételezi az asszociációk és reakciók bizonyos körét, és az élmény nyersanyagát így ruházza fel jelentéstartalommal. Mi azonban az elsődleges jelentést próbáljuk megragadni, ezért nem szabad, hogy kedvünket szegje annak „megcsinált” jellege. Ellenkezőleg, fikcióként vagy jelentéstartalomként felfogva az elbeszélést, segítségével etnológiai szövegmagyarázatot (*explication de texte*) dolgozhatunk ki.

Az első, talán a legtöbb olvasó számára kézenfekvő magyarázat, hogy a macskamészárlás tulajdonképpen burkolt támadás a mester és felesége ellen. Contat ugyanis a munkások és a mester ellentétére vonatkozó megjegyzések kontextusába helyezi az eseményt. Az élet alapvető kérdéseiben, munka, étel és alvás dolgában sem volt közöttük egyetértés. A legégbekiáltóbb

igazságtalanságok mindig az inasokat sújtották, állatokhoz méltó bánásmódban részesültek, míg az állatok elsőbbséget élveztek velük szemben, például a mester asztalánál étkezhettek. S ámbátor az inasokat gyötörték a legjobban, a szöveg világosan kimondja, hogy a macskák lemészárlásában valamennyi munkás gyűlölete kifejezésre jutott a mester iránt. „A mesterék szeretik a macskákat, következésképp a munkások utálják őket.” A mészárlás kiagyálása és megszervezése után Léveillé a műhely hőse, hiszen „valamennyi munkásnak össze kell fogni a mesterek ellen. Csak egy rossz szót szólj a mesterről, máris becsületed lesz a tipográfusok teljes testülete előtt.”³

A történészek hajlamosak a nagyipari termelés előtti céhes kézművesség korát idilli korszaknak beállítani. Néhányan attól sem riadnak vissza, hogy a műhelyt afféle népes családnak ábrázolják, ahol mester és segéd egyként dolgozott, egy asztalnál evett, néha még egy fedél alatt is aludt.⁴ Mi mérgezhette meg akkor 1740-re a párizsi nyomdász-műhelyek légkörét?

A XVII. század második felében a nagy nyomdász-műhelyek állami támogatással megfojtották a kisebbeket, és a mesterek oligarchiája magához ragadta az ipar vezetését.⁵ Ugyanekkor a segédek helyzete romlani kezdett. Bár a becslések ingadoznak, és a statisztikák megbízhatatlanok, úgy tűnik, a segédek száma változatlan maradt: 1666-ban megközelítőleg 335, 1701-ben 339 és 1721-ben 340. Eközben a mesterek száma több mint a felével csökkent, 83-ról 36-ra, és ezt a számot

egy 1686-os rendelet véglegesen rögzítette is. Ez nagy létszámú munkaerővel dolgozó kevés műhely működését jelentette, amint ez a nyomdai statisztikából is kitűnik. 1644-ben Párizsban 75 nyomdász műhely volt, összesen 180 sajtóval; 1701-ben pedig 51, 195 sajtóval. Ez a tendencia gyakorlatilag lehetetlenné tette, hogy a segédek mester rangot szerezzenek. Egy munkás tehát a mesterségben szinte csak úgy juthatott előbbre, ha a mester özvegyét vette feleségül, mivel a mesteri rang örökletes joggá vált, amely férjről feleségre, apáról fiúra szállt.

A segédek az alsóbb pozíciók felől is fenyegetve érezhették magukat, mert a mesterek egyre szívesebben alkalmaztak szakképzetlen nyomdászokat (*alloué*), akik soha nem inaskodtak; pedig elvileg az inasévek leszolgálása tette a segédet mesterré jelölhetővé. A szakképzetlenek mindössze olcsó munkaerőforrást jelentettek, őket a szakma magasabb rangjaiból egy 1723-as rendelet eleve kirekesztette, és rögzítette alantas státusukat. Alantas helyzetüket nevük is mutatta: *à louer* (szerződéses, felfogadott), nem segédje (*compagnon*) mesterének. Ők testesítették meg azt a folyamatot, melynek során a munkaerő társas viszonyból áruvá vált. Így töltötte inaséveit és írta emlékiratait Contat, amikor nehéz idők jártak a nyomdászsegédekre, mert az ipar magasabb rangjától való elszigetelődés és a szakképzetlen munkaerő elárasztásának veszélye fenyegette őket.

A Neuchâtel-i Tipográfus Társaság (STN) irataiból látható, hogyan jelentkezett ez a folyamat a műhelyekben. A rend kedvéért megjegyezzük, hogy az STN svájci volt, és működését csak hét évvel Contat emlékiratainak megírása után kezdte (1768-ban), a nyomdai gyakorlat azonban a XVIII. században mindenütt lényegében azonos volt. Az STN okmányai szintén számos részletig igazolják Contat beszámolójának hitelességét. Még Colas műhelyfőnököt is megemlíti, aki az *Imprimerie Royale*-nál Jerome főnöke volt egy darabig, majd az STN műhelyének vezetését vállalta rövid időre 1779-ben. Az STN-okmányok az egyetlen fennmaradt forráscsoport arról, hogyan alkalmazták, dolgoztatták és bocsátották el a mesterek a nyomdászokat a kora újkorban.

A STN bérkönyvei alapján azt látjuk, hogy a munkások általában csak néhány hónapig maradtak egy műhelyben.⁶ Rendszerint a mesterrel való vita miatt távoztak, verekedésbe keveredtek, vagy másik műhelyben próbáltak szerencsét, esetleg elfogyott a munka. A szedőket gyakran egy bizonyos munkára (*labeur, ouvrage* az argóban) szerződtették. Ennek végeztével pedig elbocsátották őket, sőt sokszor a nyomdászokat is, hogy a műhely két része, a szedőrészeg és a nyomda közötti egyensúly fennmaradjon, ugyanis két szedő munkája elegendő volt ahhoz, hogy két nyomdász folyamatosan dolgozhasson. Amikor a műhelyfőnök új rendeléseket kapott, új munkaerőket szerződtetett. Az alkalmazás és elbocsátás olyan iramban folyt, hogy az állomány

ritkán maradt egyik hétről a másikra változatlan. Jerome rue Saint-Séverin-i munkatársai hasonló vándor-madárnak bizonyultak. Őket is bizonyos munkákra fogadták fel, és ha összekaptak a mesterrel, egyszerűen odébálltak. Ez olyannyira gyakori lehetett, hogy Condat az elbeszélés végére illesztett argó-szójegyzékben külön említést tesz róla: *emporter son Saint Jean* (szedi a sátorfáját). Aki már egy éve dolgozott a műhelyben, „öregnek” (*ancien*) számított. Más argó-kifejezések is jól sejtetik a műhely hangulatát: *une chèvre capitale* (méregzsák); *se donner la gratte* (csetepatéba keveredik); *prendre la barbe* (leissza magát); *faire la dérouté* (kocsmázik); *promener sa chape* (lóg a munkából); *faire des loupes* (nyakig eladósodik).⁷

Erőszak, ivás és munkakerülés mutatkoznak az STN bérkönyveiből összeállítható jövedelem- és termelési statisztikákban. A nyomdászok összevissza, rendszeretlenül dolgoztak, egyik héten kétszer annyit, mint a másikon, a munkahét egyszer hat, másszor négy napból állt, munkanapjuk pedig reggel négytől délig bármikor kezdődhetett. A rendetlenség kordában tartására a mester két fő szempontot tartott szem előtt az alkalmazottak kiválasztásánál: a szorgalmat és a józanságot. Ha az illető még jó szakmunkásnak is bizonyult, ráadásnak tekintette. Egy genfi munkaközvetítő így ajánl egy szedőt, aki hajlandónak mutatkozott Neuchâtelben dolgozni: „Jó munkás, bármilyen munkára alkalmas, egyáltalán nem részeges és igen dolgoz.”⁸

Az STN-nek a közvetítőkre kellett hagyatkoznia, mivel Neuchâtelben nem volt elegendő munkaerő, és az általános munkásvándorlás nyomdászáramlata bizony kiapadt olykor. A közvetítők és munkaadók leveleiből fény derül a XVIII. századi iparosokról alkotott véleményre: lusták, felületesek, züllöttek és megbízhatatlannok. Egy szavukat sem lehet hinni, a közvetítő óvakodjon pénzt kölcsönözni nekik útiköltségük fedezésére, a munkaadó pedig tartsa magánál holmijaikat afféle biztonsági letétként, ha fizetés után netán odébbállnának. Ebből következett, hogy ha családot kellett eltartaniuk, vagy megbetegedtek, lelkiismeret-furdalás nélkül ki lehetett dobni őket, még ha tisztességesen dolgoztak is. Az STN a munkásokat ugyanúgy „készletben” rendelte, akár a papírt vagy a betűtípusokat. Egy ízben arra panaszkodik, hogy a lyoni közvetítő „két igen rossz bőrben lévő embert küldött, ezért ki kellett rakni őket”,⁹ és megrója a közvetítőt, amiért nem ellenőrizte az árut: „Kettő ugyan megérkezett, de olyan betegen, hogy megfertőzhatték volna a többieket, tehát nem alkalmazhattuk őket. A városban senki sem volt hajlandó szállást adni nekik. Ezért ismét felkerekedtek és Besançon felé indultak, hogy ott jelentkezzenek az ispotályban.”¹⁰ Egy lyoni könyvkereskedő azt tanácsolta a Társaságnak, rúgja ki munkásai java részét, ha üresjárat állna be a nyomtatásban, hogy így Kelet-Franciaországot elárasszák munkaerővel, mert „így végre kordában tarthatnánk ezt a vad és zabolátlan népséget, mellyel szemben egyébként tehetetlenek vagyunk”.¹¹ Lehet,

hogy segédek és mesterek valamikor boldog család tagjaiként éltek együtt valahol Európában, de nem Franciaország és Svájc nyomdáiban a XVIII. században.

Maga Contat hitte, hogy ez az állapot valaha létezett. Jerome inaséveinek leírását az aranykor felidézésével kezdi, amikor a nyomtatást feltalálták, és a nyomdászok egy „köztársaság” szabad és egyenlő tagjaként éltek. E „köztársaságot” saját törvényei és hagyományai kormányozták a testvéri „egység és barátság”¹² szellemében. Véleménye szerint a köztársaság a *chappelle*-ban, a nyomdászgyűlésben él tovább. De a kormány feloszlatta az általános társaságokat, a szakképzetlenek felhívították a szakma rétegeit; a segédek kirekesztették a mesterré válás lehetőségéből, a mesterek pedig visszavonultak az *haute cuisine* és a *grasse matinée* (fényűző életmód) zárt világába. A rue Saint-Séverin-i mester mást evett, máskor kelt-feküdt és más nyelvet beszélt, mint munkásai. Felesége és leányai világias abbékkal enyelegtek, kisállatokat tartottak; a mester egyértelműen másik szubkultúrához tartozott, a munkátlanok társaságához. A macskamészárlás bevezetőjében Contat nyíltan beszél a munkások és a mester világának ellentétéről, amely elbeszélésén is végigvonul: „A munkások, inasok, mindenki dolgozik. Csak a mester és a mesterné élvezhetik az alvás gyönyörűségét. Jerome és Léveillé nem tűrik tovább. Nem hajlandók egyedül viselni a megaláztatást. Azt akarják, hogy a mester és a mesterné is osztozzanak az ő nyomorúságukban.”¹³ A fiúk a legendás múltbeli állapotot kívánják helyreál-

lítani, amikor a mester és emberei egy baráti társaság tagjaiként dolgoztak. Nyilván kísértett még a kisebb nyomdák felszámolásának emléke is. Ezért öldösték a macskákat.

De miért pont macskákat? És mi volt a mézszárlásban olyan mulatságos? Ezek a kérdések túlmutatnak a kora újkori munkaviszonyokon, és egyenesen a népi szimbólumok és szertartások sötét rengetegébe vezetnek.

A kora újkor embere számára a naptári évet meghatározó ünnepi ciklusokkal a folkloristák ismertették meg a történészeket.¹⁴ A legfontosabb a farsang és a nagyböjt, a vigasságokat követő önmegtartóztatás időszaka volt. Farsangkor az egyszerű ember szegre akasztotta a normális viselkedés szabályait, és ünnepélyesen vagy zajos felvonulás keretében feje tetejére állította a társadalmi rendet. Farsangkor fiatalok grasszáltak az utcán, főleg inasok, akik „apátságokba” tömörültek az „apát” vagy a „király” vezetésével; ilyenkor macskazenezt adtak, tréfás felvonulást rendeztek fülsértő zenebónával felszarvazott és papucsférjek, a férjüknél idősebb asszonyok és az elfogadott normától valami módon eltérő személyek kigúnyolására. A farsang a kirobbanó életöröm, szexualitás és a féktelen kicsapongás időszaka, amikor a fiatalok kisebb kitöréseikkel próbálgatták a társadalmi korlátok szilárdságát mielőtt visszakényyszerültek volna a normális kerékvágásba, a komor böjti alázatba. A farsang húshagyókedden (Mardi Gras-n) ért véget, ekkor Karnevál Hercegét, Caramantrant, a szal-

mabábut rituális tárgyalás után kivégezték. A farsangi szertartásokon a macskák fontos szerepet játszottak a macskazenében. Burgundiában például a vigasságok között szerepelt a macskák kínzása. A fiatalok felszarvazott férjeket vagy más szerencsétleneket jelképező macskát adogattak körbe, és addig tépték-ráncigálták a szőrét, míg a nyomorult vonítani kezdett. A szertartás neve *faire le chat* volt, a németeknél pedig *Katzenmusik* (macskazene); az elnevezés talán a megkínt macskák vonítására utal.¹⁵

A macskák a június 24-én, a nyári napforduló idején tartott Keresztelő Szent János-ünnepségből sem maradhattak ki. A nép átugrálta és körültáncolta a máglyákat, varázserejű tárgyakat dobált beléjük abban a reményben, hogy így távol tarthatja a csapásokat, és magához édesgeti a jószerencsét az év további részében. Az első számú „kultikus kellék” a macska volt: macska zsákba varrva, macska kötélre lógatva, macska máglyán égetve. A párizsiak zsákszám égették őket, míg a Saint-Chamond-i *Courimaud*-ok (*cour à miaud*, azaz macskakergetők) legszívesebben felgyújtott macskákat űztek az utcákon. Burgundia és Lotaringia egyes vidékein égő májusfa félét táncoltak körül, amihez macskát kötöttek. Metz környékén egyszerre tucatnyi macskát égettek kosárban a máglyán. A ceremónia nagy pompával zajlott, míg egy 1765-ös rendelet be nem tiltotta. A városi méltóságok menete a Place du Grand-Saulcyre érkezvén meggyújtotta a máglyát, a helyőrségi muskétások sortüzet lőttek, a macskák pedig visítva enyésztek

el a lángokban. A szokások ugyan helységenként változtak, a szertartás kellékei nagyjából mindenütt megegyeztek: örömtűz, macskák és diadalittas boszorkányégető hangulat.¹⁶

Az ősznépi ceremóniák mellett az iparosok nem feledkeztek meg a saját mesterségükhöz tartozó szertartásokról sem. A nyomdászok védőszentjük, János evangélista tiszteletére a szent neve napján, december 27-én és mártírhalálának évfordulóján, május 6-án, Saint-Jean Porte Latine ünnepén rendeztek körmenetet és ünnepségeket. A XVIII. századra a mesterek kiszorították a segédek a szent nevét viselő egyesületből, de azok saját gyűlést alakítottak, és továbbra sem hagytak fel a szertartásokkal.¹⁷ November 11-én, Szent Márton napján „tárgyalást” rendeztek, melyet lakoma követett. Contat úgy beszél a gyűlésről, mint kicsiny „köztársaságról”, amely önálló „magatartáskódex”-szel kormányozta magát. Ha egy munkás megszegett egy szabályt, a műhelyfőnök, aki a gyűlés feje volt, de nem tartozott a főnökséghez, feljegyezte a bírság összegét: égve hagyott gyertyáért öt sou, verekedésért három livre, a gyűlés hírének bemocskolásáért három livre és így tovább. Szent Márton napján a műhelyfőnök felolvasa és begyűjtötte a bírságokat. A munkások néha fellebbeztek az ítélet ellen az „ancien”-ekből álló parodisztikus bíróság előtt, de végül óriási zenebona, kacagás és mekegés közepette fizetniük kellett. A bírságokból befolyt pénzt a nyomdászok kedvenc kocsmájukban ételre-italra költötték, ahol a tivornya késő éjszakáig folytatódott.¹⁸

Pénzbeszedés és közös étkezés jellemezte a gyűlés egyéb szertartásait is. Jelképes adakozás és lakoma tette emlékezetessé, ha valaki belépett a műhelybe (*bienvenue*), ha távozott (*conduit*), sőt ha házasságot kötött (*droit de chevet*). De mindenek fölött ünnepségek tagolták a rögzös pálya egyes szakaszait, melynek végén az inast segéddé avatták. Contat leírásából négyet is ismerünk; a legfontosabb az első és az utolsó, a kötény felvétele és a teljes jogú *compagnon*-ná avatás volt.

A kötény felvétele (*la prise de la tablier*) hamarosan bekövetkezett Jerome műhelybe lépése után. Egy fakupa hat livre-t kellett leszámolnia (ez körülbelül egy segéd háromnapi bére), amit a segédek saját fillérjeikkel kiegészítettek. Ezután a gyűlés testületileg elvonult kedvenc kocsmájába, a rue de la Huchette-n lévő Le Panier Fleurybe. Küldöncöket menesztettek ételért; ezek kioktatták a boltosokat, milyen étel méltó a nyomdászokhoz, és mit hagyhatnak meg a vargáknak, majd kenyérral, hússal megrakodva visszatértek asztalukhoz. A kocsmá második emeleti „különtermében” a segédek pohárral kezükben némán Jerome köré gyülekeztek. A műhelyfőnök helyettese tartotta a kötényt, őt követte két „ancien” a műhely két „rendjéből”, a szedőrészlegről és a nyomdából. A helyettes átnyújtotta a vadonatúj, sűrű szövésű vászonkötényt a műhelyfőnöknek, aki kézenfogta Jerome-ot, és a terem közepére vezette, eközben helyettese és az „ancienek” fősorakoztak mögé. A műhelyfőnök rövid beszédet mondott, ráadta Jerome-ra a kötényt, hátul megkötötte, és

mindenki ivott Jerome egészségére. Az újonnan beavattottat ezután a gyűlés vezetőivel együtt az asztalfőre ültették. A többiek megrohmozták a fennmaradó jobb helyeket, és rávetették magukat az ételre. Habzsoltak és vedeltek, míg csak volt mit. Több gargantuai rund után szakmai dolgokról kezdtek beszélgetni. Contat segítségével ebbe is belehallgathatunk:

„Merje csak valaki azt mondani — így az egyik —, hogy a nyomdászok nem tudnak becsületesen zabálni! Fogadok, hogy akármekkora sült bárányt elpusztítanánk szőröstül-bőröstül! Teológiáról, filozófiáról, netán politikáról szó sem esik. Mind csak a munkájáról beszél. Az egyik a *casse*-ről, a másik a *presse*-ről, ez a préslapról, az meg a felhordóhengerről. Mind egyszerre kiabálnak, egymás szavába vágva, nem is törődnek azzal, mit mond a másik.”

Végül hajnaltájt, az egész éjszaka tartó tivornya után a munkások elköszönnek egymástól, elázva, de mindig szertartásosan: — Bonsoir, Monsieur notre prote (Jó éjszakát műhelyfőnök úr); Bonsoir, Messieurs les compositeurs (Jó éjszakát szedő urak); Bonsoir, Messieurs les imprimeurs (Jó éjszakát nyomdász urak; Bonsoir, Jerome (Jó éjszakát Jerome).

A szövegből kiderül, hogy Jerome-ot mindaddig keresztnevéen szólítják, míg hivatalosan nem avatják ségédde.¹⁹

A nagy pillanat négy évvel később, két közbülső szertartás (admission à l'ouvrage — admission à la banque), valamint rengeteg gyötrés elszenvedése után következik

be. A többiek csúfolták Jerome tudatlanságát, lehetetlen megbizatásokat adtak neki, és nemcsak otromba csínyjeik céltáblájává tették, de tanítani sem voltak hajlandók. Nem hiányzott még egy segéd az amúgy is túltelített munkaerőpiacon. Jerome így saját maga volt kénytelen ellesni a mesterség fortélyait. A munka, az étel, a szállás minősége és az alváshiány bárkit kiűzött volna a világból, vagy legalábbis a műhelyből. Persze ne higyjük, hogy Jerome-ot egyedi bánásmóddal tüntették ki. Contat meglehetősen könnyed hangnemben lajstromozza Jerome szenvedéseit. Létezett is ilyen komikus műfaj: a *misère des apprentis* (az inasok nyomorúsága).²⁰ Az „inasnyomorúság” nem volt más, mint komikus beszámoló fűzfarímekben vagy röplapokon arról az életkorról, amely valamennyi kézműves számára ismerős és mulatságos emlékeket idézett. A gyermekkort a felnőttkortól elválasztó átmeneti időszakon a fiatalembernek keresztül kellett verekednie magát. A teljes jogú tagságnak bizony meg kellett adnia az árát, a nyomdászok ráadásul valódi pénzt is követeltek, a *bienvenue*-t és a *quatre heure*-t. Egyelőre kialakulatlan, „cseppfolyós” állapotban volt, a felnőtt szokásokat azok fejtejtőre állításával próbálgatta. Az idősebbek úgy-ahogy túrték is a rakoncátlanságot, a *copie*-kat és *joberie*-ket, nem bánták, ha a fiú kitombolja magát, mielőtt megállapodik. Akkorra viszont a fiatalember már rendszerint tökéletesen magáévá tette a mesterség minden csínját-bínját, új személyiséggé vált, melyet gyakran kísért nevének megváltoztatása is.²¹

A legutolsó szertartással, a *compagnonnage*-zal Jerome-ot teljes jogú segéddé avatták. Most is közös vacsorával ünnepelték meg a nagy eseményt, miután a jelölt beavatási díjat fizetett, a többiek pedig hozzájárultak a *reconnaissance*-szal. Ez alkalommal viszont Contat röviden összefoglalta a műhelyfőnök köszöntőjét:²²

„Az újoncot megfelelő oktatásban részesítettük. Megtanítottuk arra, hogy semmi körülmények között ne árulja el kollégáit, és ne engedjen a bérszintből. Ha egy munkás nem fogad el valamely bért munkájáért, és kilép a műhelyből, attól fogva senkinek sem szabad kisebb fizetségért elvállalni ugyanazt a munkát. Ezek a munkások íratlan törvényei. Hűség és feddhetetlenség legyenek legfőbb tulajdonságaid. Az a munkás, aki tiltott anyagot, *marron*-t nyomtató társait elárulja, megbélyegezve zárassék ki a műhelyből. A többiek tegyék nevét feketelistára, amit Párizsban és vidéken egyaránt körözzenek... Ezen kívül viszont mindent szabad: a túlméretezett ivászat a nemes jellem, a kicsapongás és szoknyavadászat az egészséges ifjúi hajlamok, az eladó sodás az élénk szellem, az istentelenség pedig az őszinteség biztos jelének számít. Szabad köztársaságba lépsz, ahol azt teszel, ami jólesik. Élj, ahogy akarsz, ám mindig maradj *honnête homme* (becsületos ember), ne képmutató.”

Contat a továbbiakban az elvakultan vallásos mester legfőbb tulajdonságát, a képmutatást taglalja. A mester a babonás, farizeus bourgeois-erkölcs zárt világában él.

A munkások kirekesztették ezt a világot saját „köztársaságukból”, ahova egyébként más iparosokat sem fogadtak volna be; sem a vargákat, akik a rosszabb húst ették, sem a kőműveseket, sem az ácsokat, akik mindig kaphatóak voltak valami csetepatéra, míg a „rendekbe”, a *casse* és a *presse* rendjébe tömörült nyomdászok együtt kocsmáztak vasárnaponként vidéken. A „rendhez” csatlakozó Jerome az ethoszt is magáévá tette. Azonosult a mesterséggel, és mint teljes jogú szedősegéd új nevet is kapott. A felnőtté válás szertartásán teljes egészében, a szó antropológiai értelmében is átesve *Monsieur* lett belőle.²³

Ennyit a szertartásokról. No és a macskák? Rögtön az elején le kell szögeznünk, hogy van valami furcsa a macskákban, valami rejtélyes, amely már a régi egyiptomiak óta nem hagyja nyugodni az emberiséget. A macska szemében majdnem emberi intelligenciát sejtünk; az éjszakai macskavernyogás könnyen összetéveszthető az ember legbenső, ösztönös lényéből felszakadó sikolyával. A macska olyan költőknek és festőknek kínálkozott témául, mint Baudelaire és Manet, akik az állatokban élő emberi vonásokat az emberben rejlő állatiassággal együtt ábrázolták — elsősorban aszszonyokban.²⁴

Egyes állatoknak, a disznónak, kutyának, a kazuárnak és a macskának ellentmondásos ontológiai státusuk, hovatarozásuk bizonytalansága kölcsönöz bizonyos kultúrákban a tabuval összefüggő okkult hatalmat. Mary Douglas úgy véli, hogy a zsidók például ezért

nem esznek disznóhúst, és Edmund Leach véleménye szerint ezért számít az angolban nagyobb sértésnek mondjuk a „son-of-a-bitch” (kb. kutya fajzat), mint a „son-of-a-cow” (borjú, ökör).²⁵ Egyes állatokkal ugyanúgy lehet „gondolkodni” (Lévi-Strauss híres meghatározása szerint), mint ahogy káromkodni. Én még hozzátenném azt is, hogy ezek az állatok, főképp a macska, szertartások során is beválnak. Rituális értékük van. Tehénnel nem lehet macskazenét adni; ehhez macskára van szükség.

Az állatok kínzása, főleg a macskáké a kora újkori Európában közkedvelt szórakozásnak számított. Nézzük csak meg alaposan Hogarth „A gonoszság négy fokozata” című sorozatát; nem kell sokáig keresgelnünk, hogy felfedezzük az állatkíntók csapatát. A macskamészárlás az irodalomnak is kínált témát, a kora XVII. századi spanyol „Don Quijoté”-től kezdve a XIX. század végi francia „Germinal”-ig.²⁶ Az állatkíntás irodalmi ábrázolása távolról sem néhány őrült szerző szadista fantáziájának szüleménye, hanem irodalmi változata a népi kultúra alapvető tartozékának, amint azt Mihail Bahtyin is kimutatta Rabelais-tanulmányában.²⁷ Számos néprajzi kutatás is megerősíti ezt a nézetet. Semurben például máglyás vasárnapok (*dimanche des brandons*) alkalmával a gyerekek pózna végére kötözték a macskákat, és a máglyán sütögették őket. Az Aix-en-Provence-i Fête-Dieu *jeu du chat*-jain (macskajátékok) magasra dobálták a macskákat a levegőben, azután földhöz csapták őket. Mindenki ismert olyasfajta kifejezé-

seket, mint például „türelmes, mint a macska, mikor a mancsát nyúzzák”, vagy „türelmes, mint a macska, mikor a talpát sütik”. Az angolok legalább ilyen kegyetlenek voltak. A reformáció idején Londonban a protestáns tömeg megborotvált egy macskát, hogy katolikus paphoz hasonlítson; miseruhába öltöztették és a cheap-side-i vesztőhelyen felakasztották.²⁸ Sorolhatnánk még a példákat, de a lényeg nyilvánvaló: a rituális macskamészárlásban semmi szokatlan nem volt. Ellenkezőleg, amikor Jerome és inastársai a rue Saint-Séverinen található összes macskát „bíróság elé” állították és felhúzták, csak kultúrájuk egyik jól ismert eleméből merítettek. De miféle jelentőséget tulajdonított ez a kultúra a macskáknak?

A kérdés kellő megértéséhez népmeseegyűjteményekben, babonákba, szólásmondásokba és a népi gyógymódokba kell beleásnunk magunkat. Gazdag és óriási a választék, de nagyon nehezen kezelhető. Túlnyomó része a középkorból származik, és csak kis hányada datálható pontosan. E hagyomány elemeit leginkább folkloristák gyűjtötték össze a XIX. század végén és a XX. század elején, amikor a folklór számos nagy vonulata állt még ellen a nyomtatott szó hatalmának. Persze e gyűjtemények önmagukban nem bizonyítják, vajon létezett-e egyik-másik szokás a XVIII. század közepén a párizsi nyomdászműhelyekben. Csak annyit mondhatunk, hogy a nyomdászok mindent átható szokás- és hiedelemrendszerben éltek. Persze ez távolról sem volt egységes, mint ahogy Franciaország sem volt a XIX.

századig egységes ország, csak *pay*-k (vidékek, tájegységek) laza szövetsége, de közös motívumok mindenütt fellelhetők.

A legelterjedtebb a macskához fűződött. A kora újkor franciája valószínűleg bármely más állatnál szimbolikusabb jelentőséget tulajdonított a macskának. E meggyőződését különféle módon alkalmazta. Próbáljuk csoportosítani az „alkalmazás módjait” a területi eltérések ellenére.

A macska elsősorban ördögösséget, boszorkányságot sugallt. Ha az ember éjszaka találkozott macskával, ez Franciaország szinte minden sarkában az ördöggel, annak valamely segédjével, vagy boszorkánnyal való találkozás kockázatát jelentette. A fehér macska éppoly ördögös lehetett, mint a fekete, nappal ugyanúgy, mint éjjel. Jellegzetes ez a találkozás, melynek során egy bigorre-i parasztasszony mezőn kószáló kis fehér házimacskába botlik; kötényébe rejti és visszaviszi a faluba. Amint azonban a boszorkányság hírében álló asszony háza elé ér, a macska kiugrik a kötényéből, és így szól: – Köszönöm, Jeanne.²⁹ Boszorkányok előszeretettel bújtak macska képébe, hogy áldozataikra rontást küldjenek. Néha, főleg húshagyókedd éjjelén szörnyűséges „boszorkányszombatra” gyülekeztek. Vernyognak, verekszenek, és egy óriási fekete kandúrral, az ördöggel párzanak. A macska terjesztette rontás ellen egyetlen klasszikus védelem létezik: a megcsonkítás. „Vágd le a farkát, fülét, törd el a lábát, tépd, vagy perzseld meg a bundáját, és megtörik gonosz hatalma.”

A megcsönkített macska nem vehet részt a boszorkányszombaton, és nem kóborolhat szabadon a rontást terjesztve. A parasztok gyakran megbotozták az úton előttük átszaladó macskát éjszaka, majd másnap a boszorkányság gyanújában álló asszonyokon fedezték fel a sebeket; legalábbis a falusi hagyomány így tartotta. Gyakran meséltek történeteket gazdákról, akik a tyúkólban vagy az istállóban idegen macskát találtak, és összetörték a csontjait, hogy megvédjék tőle állataikat. A törött végtag másnap kivétel nélkül mindig látszott a falusi „boszorkányon”.

A macskák nemcsak boszorkányokkal és az ördöggel cimboráltak, hanem ettől függetlenül is rendelkeztek okkult hatalommal. Anjou-ban azt tartották, ha a macska beteszi a lábát egy pékségbe, a kenyér nem kel meg. Ha bretagne-i halászok előtt ment át az úton, elrontotta a kapást. A béarniak szerint az élve eltemetett macska megtisztította a földet a gyomoktól. Boszorkányok főzetei mellett a népi gyógymódok nagy része a macskához kapcsolódott. Ha megütötte magát az ember, frissen levágott kandúrfarok vérének kellett kiszívni. Tüdőgyulladás ellen a macska füléből eresztett vért kellett vörösborba keverni és meginni. Kólikára borba kevert macskaürülék volt a gyógyszer. Bretagne-ban még láthatatlanná is lehetett válni, ha az ember frissen ölt macska agyvelejét fogyasztotta el még melegen.

A macska különleges hatalmát főleg a háztartás területén, ezen belül a ház urának és úrnőjének személyén fejtette ki. A „Csizmás Kandúr” és a hozzá hasonló

népmesék hangsúlyozzák is gazda és macska azonos-
ságát, nemkülönben a babonák, például az a szokás,
hogy a gazdasszony halálakor macskája nyakára fekete
szalagot kötöttek. A macska megölése gazdájára balsze-
rencsét hozott. Ha a macska elhagyta a házat, vagy nem
ugrált föl többé gazdája vagy gazdasszonya betegágyá-
ra, az illetőtől akár búcsút is lehetett venni. A haldokló
ágyán heverésző macska persze az ördög is lehetett,
amint a haldokló lelkére várakozik, hogy a pokolba
vigye. Egy XVI. századi mesében egy quintini leány né-
hány szép ruháért eladja a lelkét az ördögnek. Halála
után senki nem tudja megemelni a koporsót, kinyitják
a tetejét, s ekkor egy fekete macska ugrik ki belőle. A
macskák a házra is rontást hozhattak. Gyakran nyom-
tak agyon csecsemőket. Megértették az emberi beszé-
det, és a szomszédban szellőztették a pletykát. De ha-
talmukat meg is lehetett fékezni vagy szelídíteni, ha
megfelelő módon bántak velük, például vajjal keneget-
ték a mancsukat, vagy már első megjelenésük alkalmá-
val megcsonkították őket. Új ház védelmében a franci-
ák gyakran építettek be a falba élő macskákat; a közép-
kori épületek falaiból kibontott macskacsontvázak tö-
megéből ítélve ez az egyik legősibb szertartás lehetett.

A macskák hatalma végül az otthoni élet legintimebb
szférájára, a szexuális életre is kiterjedt. *Le chat, la
chatte, le minet* a francia szlengben ugyanazt jelenti,
mint az angol *pussy* (cica = női nemi szerv), és évszáza-
dokon keresztül szolgált sikamlósságok kifejezésére.³⁰
A francia folklór különleges jelentőséget tulajdonít a

macskának mint szexuális metaforának, illetve metonimiának. Sikeres udvarlás érdekében ajánlatos volt macskákat dédelgetni, legalább a XV. század óta. Közmondások tömkelege azonosította a macskákat asszonyokkal. „Aki a macskát szereti, szép feleséget érdemel”; „Amint a macskáját, úgy szereti a feleségét” – tartotta egy másik mondás, mert ha egy férfi szerette a macskákat, az bizonyosan szerette a nőket is, és fordítva. Ha valaki elhanyagolta a feleségét, azt mondták róla: „Jó neki, egyszerre verhet több macskát”. Ha egy asszony meg akart szerezni egy férfit, nagyon kellett vigyáznia, nehogy véletlenül macska farkára lépjen, mert ez a házasság elhalasztását jelentette egy évvel, vagy éppenséggel héttel, mint Quimperben; a Loire völgyében a macska nyávogása döntött, hány évet kell várniuk.

A macska mindenütt összefüggött a termékenység és a női szexualitás fogalmával. A lányokról az a mondás járta, hogy „olyan szerelmes, akár egy macska”; ha teherbe estek: „odaengédte a macskát a tejföhlöz”. Macskahúst enni önmagában teherbe esést jelentett. Bizonyos népmesékben a lányok, akik macskapörköltet esznek, kismacskáknak adnak életet. Felső-Bretagneban azt tartották, hogy a helyes rítus szerint eltemetett macska még a beteg; meddő almafát is termőre változtatja.

Innen már csak egy lépés a férjek felszarvazása. A macskazene lehet sátáni orgia kísérezaja, de éppúgy lehet a kandúrok dühödt, egymásra acsargó vernyákolása párjuk tüzelése idején. De sosem macskanéven szólnak

gatják egymást. Kihívásaikat gazdájuk nevéen vágják egymás fejéhez az asszonyokról szóló obszcén csúfolódással együtt: „Reno! François? — Ou allez vous? — Voir la femme à vous! — Voir la femme à moi! Rouah!” (Hová megy? — A maga feleségéhez! — Az én feleségemhez! Nohiszen!) Ezután a kandúrok egymásnak ugranak, akárcsak a kilkeny-i macskák az angol rigmusban, és a boszorkányszombat öldökléssel ér véget. A párbeszédék a hallgatóság képzelőereje, no meg a dialektus dallama szerint változtak, a szexuális „zsákmányszerzés” motívumát mindenesetre kiemelték.³¹ „A sötétben minden macska fekete” —, és a XVIII. századi közmondásgyűjtemény magyarázata megvilágítja a szexuális utalást: „Azaz éjszaka minden asszony elég szép”.³² De mire? A kora újkori Franciaországban az éjszakai macskavernyákolás csábítást, erőszakot, gyilkosságot idézett a fülekbe. A párját hívogató macska nyávogása a macskazenét idézte, hiszen Mardi Gras éjjelén, a „boszorkányszombaton” a felszarvazott férfiek ablaka alatt is mindig macskazene szólt.

Boszorkányság, felszarvazás, orgiák, macskazene és macskamészárlás, mi mindent hallott az Ancien Régime polgára a macskavernyogásban! Hogy a rue Saint-Séverin munkásai mit hallottak pontosan, azt ma már lehetetlen megmondani. Csak azt szögezhetjük le, hogy a francia folklórban a macska alakja rendkívüli szimbolikus erővel rendelkezett, a gazdag ősi hagyomány alól pedig a nyomdászmuhely sem vonhatta ki magát. Vajon merítették-e a nyomdászok a rendelkezésükre álló

szertartásokból és szimbolikából? Ha erre a kérdésre is választ akarunk kapni, még egy pillantást kell vetnünk Contat szövegére.

A varázslat–rontás-motívum kezdettől fogva előke-
lő helyet foglal el a beszámolóban. Jerome és Léveillé
azért nem tudnak aludni, mert néhány „ördögi” macs-
ka éjszakákon át boszorkányszombatot ült.³³ Miután
Léveillé az általános koncertet megkoronázza saját
„macskahívogatójával”, „az egész szomszédság pánikba
esik. Szentül hiszik, hogy a macskák valami ártó szel-
lem küldöttei.” A mester és a mesterné azt latolgatják,
hogy elhívadják a papot, űzze el a gonoszt. Persze végül
is inkább macskavadászat mellett döntenek, amiben
nyilván szerepet játszik ősi hitük a boszorkányság elle-
ni fegyverben, a megcsonkításban. A mester, ez a babo-
nás szentfazék teljesen komolyan veszi a dolgot, ami az
inasok számára nem egyéb óriási tréfánál. Léveillé, a fő
mókamester, a „varázsló”, Contat útmutatása mellett
megrendezi a „boszorkányszombatot”. Az inasok nem-
csak a mester babonáit használták ki, hogy óriási fel-
fordulást rendezzenek; a tréfa másik célpontja a mes-
terné volt. Elsőnek az ő „ördögfamulusát”, a cirmost
ütötték agyon, és ezzel valójában őt vádolták boszor-
kánysággal. A kétélű tréfa mindenki számára egyértel-
mű volt, aki értett a hagyományos szokások nyelvén.

A mulatságnak újabb dimenziót kölcsönzött a macs-
kazene. Nyíltan ugyan soha nem mondja ki, Contat sű-
rűn célozgat a mesterné és gyóntatójának viszonyára.

A páter „érzéki ifjú” volt, aki a pornográfia klasszikusaiból, Aretinóból és a *L'Académie des dames*-ből betanult obszcén idézetekkel szórakoztatta a mesternét, miközben a mester kedvenc témáin, a pénzen és a valláson rágódott. A bőséges családi ebéd alatt a gyóntató nyíltan hangot adott ama nézetének, miszerint „a férj felszarvazása szellemi bravúr, tehát nem is bűn”. Később pedig egy vidéki házban együtt töltötte a mesterével az éjszakát. Ők hárman kitűnően illenek a nyomdaműhelyek klasszikus háromszögébe: totyakos öreg mester, középkorú mesterné és ifjú szeretője.³⁴ E viszony a mestert az ősi komikus szerepbe, a felszarvazott férj szerepébe kényszerítette. A munkások tehát okkal adtak neki macskazenét.

Az inasok kezdték, ügyelve az idősebb munkásoknak „járó” hagyományos csúfolódás határait. A segédek a kihívásra a szokásnak megfelelően fülsértő zenebonával válaszoltak. Az egész eseményt lármás karneváli hangulat uralta, Contat úgy is ír róla, mint mulatságról (*fête*): Léveillé és társa, Jerome a multság főkolomposai, írja, úgy viselkednek, mintha Karnevál Hercegei lennének, és mintha húshagyókedden vagy Keresztelő Szent János ünnepén üznék a macskákat.

A karneváli ceremóniákhoz hasonlóan a hajsza tárgyalással és kivégzéssel ért véget. A „törvénykezést” a nyomdászok teljesen természetesnek találták, hiszen ők is megrendezték a maguk „tárgyalását” Szent Márton ünnepén, amikor a gyűlés „benyújtotta a számlát” a műhelyfőnöknek, és látványosan sikerült őt kihozni a

sodrából. Persze nem vádolhatták nyíltan a függelem-sértés veszélye és az elbocsátás kockázata nélkül. (Min-den forrás, így az STN okmányai is gyakran számolnak be esetekről, amikor a mesterek tiszteletlen vagy hely-telen magaviseletük miatt bocsátottak el munkásokat. Magát Léveillét is kidobták később egy csínyért, mely nyíltan támadta a mestert. (A nyomdászok tehát in ab-sentia ítélték el a mestert a véleményüket jelző, ám mégsem veszélyesen egyértelmű jelkép segítségével: a macskákat ítélték el és akasztották fel. Persze mégis-csak túlzás lett volna a paranccsal nyíltan szembesze-gülve a mester orra előtt felhúzni a cirmost, de harag-juk első számú áldozata mégis a ház kis kedvence lett. Ezzel tudatosan magát a házat támadták a macskához fűződő hagyomány szellemében. Amikor a mesterné a cirmos elpusztításával vádolja őket, mímelt tisztelettu-dással válaszolják, hogy „senki nem lenne képes effajta gaztetre, ők annál sokkal jobban tisztelik a mester há-zát”. A hosszadalmas kivégzési szertartással véleményt nyilvánítottak a házról, és bűnösnek kiáltották ki a mestert, mert inasait agyondolgoztatja, éheztet; mert naphosszat lustálkodik, miközben segédei végeznek minden munkát; mert nem törődik a műhellyel és kép-zetlennel árasztja el, ahelyett, hogy együtt dolgozna és étkezne az embereivel, mint azt a régi mesterek tet-ték néhány generációval korábban, vagy a nyomdaipar hajnalán működő „köztársaságokban”. A mester bűne kiterjedt az egész házra és a rendszerre. A félholt macs-kák elítélésében, meggyóntatásában és felakasztásában

a teljes törvényhozási és társadalmi rend kigúnyolása is benne volt.

Megalázottságukban, kisemmizettségükben nyilván annyi düh halmozódott fel bennük, ami ilyen gyilkos orgiában robbanhatott ki. Fél évszázaddal később a párizsi iparosok hasonló felfordulást rendeztek, ahol az ad hoc gyilkosságok és a hevenyében felállított népbíróóságok ítéletei pusztítottak.³⁵ Természetesen nevetséges volna a macskamészárlást a francia forradalom szeptemberi vérengzésének főpróbájaként tekinteni, de a korábbi, ugyancsak szimbolikus erőszakkitörés igenis sejtet valamennyit a népfelkelés erejéből.

A macska tehát nemcsak a szex, de az erőszak szimbóluma is volt; ez a kettősség kiválóan alkalmassá tette a mesterné ellen irányuló támadásra is. Az elbeszélés azonosítja az asszonyt a cirmossal, kedvencével. A macska meggyilkolásával a mesternére is lesújtottak: „Nem akármilyen dolog ez, gyilkosság, titokban kell hát tartani.” A mesterné valóban úgy reagált, mintha őt támadták volna meg. „Elragadták tőle pótolhatatlan macskáját, amit bolondulásig szeretett.” Contat egyszerűen „érzéki macskabolond”-nak írja le az asszonyt, akár egy tüzelő macskaszukát egy vad, gyilkos szombat éjszakán. Persze a nemi erőszakra tett nyílt utalás nem fért a XVIII. századi írásművekbe. Csak a burkolt jelképek működtek, amelyek elég homályosak voltak, hogy elaltassák a mester figyelmét, de elég világosak, hogy a mesterné elevenébe vágjanak. Contat azonban meglehetősen erős kifejezéseket használ. Amint a mes-

terné felfedezte a pusztítást, sikoltozni kezdett, ám hamarosan elakadt a hangja a felismeréstől, hogy imádott cirmosa odavan. A munkások gyanús udvariassággal nyugtatták meg, és feltétlen tiszteletükről biztosították. Ekkor érkezett a helyszínre a mester. „Ó, a gazemberek! – kiáltott. – Ahelyett, hogy dolgoznának, macskákat öldösnek! – Ezek a gonosztevők nem pusztíthatják el a mestereket, ezért megölték a cicámat! – így a Madame Monsieur-höz. A munkások minden csepp vére sem kárpótolná őt ezért a sérelemért.”

E XVIII. századi metonimikus sérelem sokkal durvább és obszcénabb volt a modern kori iskolások szitkozódásánál, mint pl. „Az anyád szoknyája!” A munkások jelképesen megerőszakolták a mesternét azáltal, hogy elbántak a kedvencével, ugyanakkor vérig sértették a mestert. Ahogy az asszonynak a cirmos, úgy volt az ő legértékesebb tulajdona az asszony. A macska meggyilkolásával a munkások erőszakot tettek a mester legféltettebb kincsén, és még csak bántódásuk se esett. Micsoda elégtétel! A jelkép elfödte a sértést, tehát megúszták szárazon. A mester csak a munkakiesésen dühöngött, de némiképp kevésbé korlátolt felesége kerek perccel kijelentette: őt bizony szexuális támadás érte a munkások részéről, azok őt legszívesebben eltennék láb alól. Aztán megalázottan és megsemmisülten mindketten visszavonultak a csatatérről. „Monsieur és Madame visszavonulnak, végre békén hagyják a munkásokat. A felfordulásban lubickoló nyomdászok magukon kívül vannak a boldogságtól. Most aztán minden okuk meg-

van a nevetésre, ez a páratlan *copie* még sokszor felvidítja őket!”

Valódi rabelais-i kacaj ez. Jelentőségét a szöveg is kiemeli: „A nyomdászok tudják, mi a nevetés. Most végre nincs is másra gondjuk.” Mihail Bahtyin megmutatta nekünk, hogy a féktelen mulatságból lázongásba áthulámzó rabelais-i nevetés és a szexualitással átítatott farsangi mulatozás a népi kultúra egyik műfaja, melyben a forradalmi elemek jelképként, metaforaként rejtőzhetnek, de kirobbanhatnak általános felkelésben is, mint 1789-ben. Kérdésünk azonban még mindig megválaszolatlan: mi volt olyan mulatságos a macskamészárlásban? Semmivel sem ronthatunk el alaposabban egy tréfát, mint azzal, ha elemezgetjük, vagy társadalmi mondanivalót magyarázunk bele. Ez a tréfa azonban magyarázatra szorul, mert nemcsak azt bizonyíthatjuk vele, hogy az iparosok utálták főnökeiket – bár a jelentéget a XVIII. századdal foglalkozó történészek még nem értékelték kielégítően, az ilyenfajta aranyigazságok az ipartörténet bármely fejezetére nézve helytállóak –, hanem tisztázásával arra is fény derül, hogy a munkások miképp ruházták fel jelentéssel a napi élet eseményeit kultúrájuk motívumainak játékos felhasználásával.

A macskamészárlás ránk maradó egyetlen írásos változata hosszú idővel az esemény után született Nicolas Contat tollából. Contat úgy válogatta a részleteket, úgy rendezte sorba az eseményeket, és olyan keretet adott a történetnek, hogy abból a számára jelentéssel teli ele-

mek domborodjanak ki. De hogy mi bírt jelentéssel, ezt viszont ugyanolyan természetességgel vette saját kultúrájából, mint ahogyan a levegőt vette. Azt írta le, amit társaival együtt saját maga csinált. Szubjektivizmusa nem érvényteleníti az írás kollektív referenciáját, még akkor sem, ha az írott beszámoló nyilván szegényes az általa elbeszélte történethez képest. A munkások kifejezőmódja egyfajta népi színház, melyben keveredett a műhelyben, az utcán vagy éppen a háztetőn rögtönzött pantomim, macskazene és népi „kegyetlen színház”. Megfigyelhetjük a „színház a színházban” elemet is, hiszen Léveillé *copie* formájában még sokszor eljátszotta az egész komédiát a műhelyben, ráadásul a macskamészárlás kerete maga is más szertartások, bírósági tárgyalások kifigurázása volt. Contat tulajdonképpen a paródia paródiájáról ír, melynek olvasásakor figyelembe kell vennünk a kulturális formák fénytörését a különféle műfajok és évszázadok prizmáin.

Így talán már beláthatjuk, miért találták a munkások mulatságosnak a macskamészárlást. Hiszen végre-valahára borsot törhettek a mester orra alá! Addig-addig ingerelték a macskanyávogással, míg végre megparancsolta a macskák kiirtását, a nyomdászok pedig a macskák feletti ítélkezéssel a mestert állították jelképesen bíróság elé a műhely igazságtalan vezetéséért. A macskamészárlás a boszorkányvadászatot is helyettesítette. Elpusztíthatták a mesterné „ördög-famulusát”, azaz burkoltan őt magát vádolták boszorkánysággal. Legvégül fergeteges macskazenét adtak, ami szexuálisan sér-

tette a mesternét és gúnyolta a mestert a felszarvaztatásért. A mester kiváló alannak bizonyult. Nemcsak saját csapdájába esett, de fel sem fogta, mennyire elhúzták a nótáját. Emberei jelképesen megerőszkolták a feleségét, ő azonban ebből mit sem sejtett. Ostoba, felszarvazásra méltó nehézfejű alak volt. A nyomdászok hamisítatlan boccacciói stílusban csináltak belőle bolondot, és büntetlenül megúszták az egészet.

A poén persze azért is „ült”, mert a nyomdászok igen ügyesen bántak a szertartás- és szimbólumkészlettel. A macskák kiválóan megfeleltek a célnak. Agyonütötték a cirmost, ezzel a boszorkányok és szajhák bélyegét sütötték a mesternére, miközben jelképesen felszarvazták a mestert, és bolondot csináltak belőle. Tettekbe burkolt metonimikus sértés volt ez a javából, amely azért talált ilyen kiválóan célba, mert a macska a mesterék szívügye volt. A munkások legalább annyira idegenkedtek az állattartástól, mint a mester az állatkínzástól. Eme összeférhetetlen végletek közé ékelve persze a macskák húzták a rövidebbet.

A munkások persze a szertartásokból is gúnyt űztek. A macskák összefogdosásából és lemészárlásából boszorkánypert, szent ünnepet, farsangi macskazenét, bírósági tárgyalást és disznó viccet kerekítettek. Később az egészet újból előadták pantomim formájában. Amikor elegük volt a munkából, színházzá alakították a műhelyt, *copie*-kat adtak elő, saját, nem pedig neves szerzők *copie*-jait. A műhelyszínház és a rituális gúnyolódás a nyomdász-mesterség hagyományai közé számí-

tott. Nyomdász létükre mondanivalójuk közlésére nem írott szóval, hanem mesterségük kultúrájából merített gesztusokkal éltek.

Ma már elképzelhetetlen, hogy az ilyesfajta mulatság a XVIII. században kockázattal járt. De mint a humor igen sok megnyilvánulási formájában, a kocházat a mulatság része volt; játszadozott az indulatokkal, és ingerelte az elfojtott szenvedélyeket. A jelképes lázongást a munkások szinte a megvalósulás határáig vitték, addig a pontig, ahol a macskamészárlás majdnem nyílt lázadásba csapott. Kihasztnálták a kétértelmű jelképeket, amelyek teljes jelentésüket elrejtik, de ahhoz eleget mutatnak magukból, hogy a mesterből bolondot lehessen csinálni a megtorlás, elbocsátás veszélye nélkül. Megfricskázták az orrát, de tiltakozni már nem engedték. Ilyen akció sikeres végrehajtása nagy ügyességet kívánt. Látjuk, hogy a munkások legalább olyan hatásosan bántak a jelképekkel a saját „formanyelvükön”, mint a költők.

Az ilyesféle mulatságok kényszerű korlátai jelzik az Ancien Régime korabeli munkásság támadó szellemének határát is. A nyomdászok mesterségükkel, és nem osztályukkal azonosultak. Bár gyűlésekbe tömörültek és sztrájkokat szerveztek, és néha sikerült feltornászniuk a béreket, valójában a mester alárendeltjei maradtak. A mester pedig oly magától értetődő természetességgel vette fel és rúgta ki őket, mint ahogy a papírt rendelte; a munkás abban a pillanatban az utcára került, ha ő engedetlenséget szimatolt. Következésképp a munkások szembeszegülése a XIX. századig, a nagyipari

proletariátus kialakulásáig jobbára a jelképiség szintjén zajlott. A *copie* a farsanghoz hasonlóan kieresztette a gőzt, de nevetésre is készítette őket; ez a nevetés a kézműves kultúra egyik fontos alapeleme, amely a munkásság későbbi történetéből kiveszett. Ám ha mi megértjük, hogyan épült a tréfa két évszázaddal ezelőtt a nyomdászműhely mulatságaiba, megeljük a hiányzó láncszemet: a nevetést, nem a számunkra is jól ismert voltaire-i gúnymosolyt, hanem az igazi, térdcsapkodó, hasrengető rabelais-i nevetést.

Függelék

Contat elbeszélése a macskamészárlásról

Az itt következő részlet Nicolas Contat *Anecdotes typographiques où l'on voit la description des coutumes, moeurs et usages singuliers des compagnons imprimeurs* című munkájából való. (Szerkesztette Giles Barber, Oxford, 1980. 51–53. old.)

Az egésznapos kimerítő munka és pocsék vacsora után a két inas aludni tér. Hálókamrájuk nyirkos, huza-tos sufni az udvar sarkában. A történetet Contat egyes szám harmadik személyben, Jerome szemszögéből meséli el:

Oly kimerült, elcsigázott, hogy az ócska fészert is palotának látja. Végre-valahára abbamaradt az egésznapos keserves lótás-futás, most békében pihenhet egy kicsit. De nem, néhány ördögi macska egész éjszaka boszorkányszombatot ül a tetőn, és még azt a szemhunyásnyi alvást is ellopja, ami a segédek hajnali érkezését jelző kapucsengő követelődző csörömpölése előtt jár az inasoknak. Ekkor fel kell tápázkodniuk és vékony hálóingükben vacogva át kell vágniuk az udvaron, hogy ajtót

nyissanak. És a segédek soha nem nyugszanak. Akármit csinál az ember, az idejüket vesztegeti, mindig úgy bánnak vele, mint lusta semmirekellővel! Most Léveillét hívják. Gyűjts be az üst alá! Hordj vizet az áztatóvályúba! Az efféle munkát a kezdő inasokkal kéne végeztetni, de hiába, azok otthon laknak, és csak hatra vagy hétre jönnek. Hamarosan mindenki dologhoz lát; inasok, segédek, mindenki dolgozik, csak a mester és a mesterné élvezhetik az alvás gyönyörűségét. Jerome és Léveillé irigykednek. Nem hajlandók tovább viselni a szenvedést, azt akarják, hogy a mester és a mesterné is osztozzanak nyomorúságukban. De mit eszeljenek ki?

Léveillé-nek istenáldotta tehetsége, hogy a legapróbb mozdulatig, hangig képes bárkit utánozni. Tökéletes színész, valójában csak ezt tanulta a nyomdászműhelyben. Megtévesztésig utánozza macskák, kutyák hangját is. Elhatározza, hogy felmászik a tetőre és hason kúszva közelíti meg a mesterék hálószobáját. Onnan aztán a nyávogás „sortüzével” támadhat rájuk. Nincs nehéz dolga, elvégre tetőfedő fia, úgy közlekedik a tetőn, akár egy macska.

Orvlövészünk teljes sikerrel jár. Sikerül felriasztani az egész szomszédságot. Híre megy, hogy rontás ül a házon, a macskák valami ártó szellem küldöttei. Ez már a pap dolga, aki a ház jó ismerőse, és egyben Madame gyóntatója. Szemhunyaszt sem alszik többé senki.

Léveillé következő két éjszaka is „boszorkányszombatot” rendez. Ha nem ismernénk, azt hihetnénk, ő a boszorkány. Végül a mester és a mesterné már nem bír-

ják tovább. „Inkább szóljunk a fiúknak, intézzék el ők azokat az ördögös jószágokat!” Madame tehát kiadja a parancsot, de figyelmezteti őket, ne bántsák a cirmost, az ő kedvenc cicuskáját.

Az asszonyiség ugyanis él-hal a macskáért. Sok nyomdász-mester ugyancsak. Az egyiknek huszonöt macskája van. Képet is festetett róluk, és sült csirkével eteti őket.

Hamar készen áll a hajtóvadászat terve. Az inasok megfogadják, hogy alapos tisztogatást rendeznek. A segédek is támogatják őket. A mester szereti a macskákat, következésképp ők utálják őket. Az egyik nyomórúddal indul harcba, a másik botot ragad a szárítóból, a többiek seprűnyéllel fegyverkeznek föl. Zsákokat lógatnak ki a padlásablakokból meg a raktárhelyiségek ablakaiból, hogy a szökni próbáló macskákat könnyen elfoghassák. Kijelölik a hajtókat, semmit sem bíznak a véletlenre. Léveillé és társa, Jerome elnökölnek a *fête*-n, mindkettejük fegyvere vas nyomórúd. A legelső zsákmány természetesen a cirmos, Madame cicuskája. Léveillé a veséjére mért ütéssel elkábítja, Jerome pedig agyönüti. Léveillé a tetemet a vizesárokba gyömöszöli. Nem akarnak lebukni, hiszen nem akármilyen dolog ez, gyilkosság, titokban kell hát tartani. Aztán a tetőn folytatják a pusztítást. A pánikban menekülő macskák beugrálnak a zsákokba. Néhányat ott helyben megölnék, másokat a műhely szórakoztatására nyilvános akasztásra ítélnék.

A munkások tudják, mi a nevetés. Most végre nincs másra gondjuk.

Hamarosan kezdetét veszi a kivégzés. Kijelölik a hóhért, az örök osztagát, még a gyóntatót is. Aztán ki mondják az ítéletet.

A szertartás közepén megjelenik a mesterné. Mekkorára a megdöbbenése, mikor megpillantja a vérengzést! Sikoltozni kezd, aztán elakad a hangja, mert azt hiszi, a cirmost látja, és bizonyos benne, hogy kedvenc cicájának is ilyen véget szántak. A munkások megnyugtatták, hogy senki nem lenne képes ilyen gaztetre, ők annál sokkal jobban tisztelik a mester házát.

Ekkor megérkezik a mester is. — Ó, a gazfickók — kiáltja. — Ahelyett, hogy dolgoznának, macskákat öldösnek!

— Ezek a gonosztevők nem pusztíthatják el a mestereket, ezért megölték a cicámat! — így a Madame Monsieur-höz. — Sehol nem látom a cirmost, már mindennütt hívogattam. Biztos felakasztották! — Madame-ot a munkások minden csepp vére sem kárpótolná ezért a sérelemért. Szegény cirmos, a pótolhatatlan, egyedülálló cicuska!

Monsieur és Madame visszavonulnak, és végre békén hagyják a munkásokat. A nyomdászok lubickolnak a felfordulásban, magukon kívül vannak a boldogságtól.

Micsoda ragyogó tréfa! Milyen *belle copie* válik majd ebből! Hosszú ideig lesz min szórakozniuk. Léveillé, a főkolompos legalább hússzor eljátssza majd az egész cirkuszt, utánozza a mestert, a mesternét, az egész műhelyt, mindenki megkapja a magáét. Léveillé igazi

jobeur – így nevezik a nyomdászok az effajta mulat-
ságban, *jobérie*-ben élenjáró fickókat.

Léveillé hajlong, bezsebeli a tapsot. Véssük eszünk-
be, hogy valamennyi munkásnak össze kell fognia a
mesterek ellen. Csak egy rossz szót szólj a mesterről,
becsületed lesz a tipográfusok teljes testülete előtt.
Most Léveillé-nek nagy becsülete van. Érdemei fejében
még a többiek elleni régi csínyjeit is megbocsátják.

(A tanulmány eredeti címe: *Workers Revolt: The Great
Cat Massacre of the Rue Saint-Séverin*)

Jegyzetek

¹ Nicolas Contat: *Anecdotes typographiques où l'on voit la description des coutumes, moeurs et usages singuliers des compagnons imprimeurs*. Szerk. Giles Barber (Oxford, 1980). Az eredeti kézirat 1762-ből való. Barber előszavában a mű létrejöttének körülményeit és Contat pályafutását részletesen leírja. A macskamészárlás beszámolóját lásd 48–56.

² Contat: *Anecdotes typographiques*, 53.

³ Uo. 52–53.

⁴ Lásd pl. Albert Soboul: *La France à la veille de la Révolution* (Párizs, 1966) 140. és Edward Shorter: *The History of Work in the West: An Overview*. *Work and Community in the West*, szerk. Edward Shorter (New York, 1973).

⁵ A következő eszmefuttatás Henri-Jean Martin: *Livre, pouvoirs et société à Paris en XVIIe siècle (1598–1701)*, (Genf, 1969) és Paul Chauvet: *Les Ouvriers du livres en France, des origines à la Révolution de 1789* (Párizs, 1959) c. műveiből származik. A statisztikákat az Ancien Régime hatósági felméréseiből Martin és Chauvet állították össze (126, 154).

⁶ Részletesebben lásd Robert Darnton: *Work and Culture in an Eighteenth-Century Printing Shop*, a Kongresszusi Könyvtár Englehard előadása, a Kongresszusi Könyvtár kiadásában.

⁷ Contat: *Anecdotes typographiques*, 68–73.

⁸ Christ az STN-hez, 1773. január 8-án. A neuchâтели Société typographique iratai, Neuchâтели Városi Könyvtár, Svájc. Továbbiakban STN.

⁹ Az STN Joseph Duplainhez, 1777. július 2.

¹⁰ Az STN Louis Vernange-hoz, 1777. június 26.

¹¹ Joseph Duplain az STN-hez, 1778. december 10.

¹² Contat: *Anecdotes typographiques*, 30–31.

¹³ Uo. 52.

¹⁴ A francia történelem és folklór hatalmas anyagának és a bibliográfiai útmutatók újabb áttekintéséhez lásd Nicole Belmont: *Mythes et croyances dans l'ancienne France* (Párizs, 1973). Továbbiakban lásd előszörban Eugène Rolland gyűjteményét, a *Faune populaire de la France*-ot, (Párizs, 1881) IV; Paul Sébillot: *Le Folk-lore de France*-át (Párizs, 1904–1907) I–IV., főképp III. 72–155, IV. 90–98. és kisebb mértékben Arnold Van Gennep: *Manuel de folklore français contemporain*-jét (Párizs, 1937–1958) I–IX.

¹⁵ Németországban és Svájcban a *Katzenmusik* sokszor tartalmazott tréfás bírósági tárgyalást és kivégzést. A kifejezés etimológiája nem tisztázott, lásd E. Hoffmann-Krayer és Hans Bächtold-Stäubli: *Handwörterbuch des deutschen Aberglaubens* (Berlin, Lipcse, 1931–32) IV. 1125–1132 és Paul Grabe et. al.: *Duden Etymologie: Herkunftswörterbuch der deutschen Sprache* (Mannheim, 1963) 317.

¹⁶ A Saint Chamond-i macskaégetésről Elinor Accampo, Colorado College szíves leveléből van tudomásom. A metzi szertartást A. Benoist: *Traditions et anciennes coutumes du pays messin* című cikke írja le a *Revue des traditions populaires* XV-ben, (1900) 14.

¹⁷ Contat: *Anecdotes typographiques*, 30, 66–67; Chauvet: *Les Ouvriers du livre*, 7–12.

¹⁸ Contat: *Anecdotes typographiques*, 65–67.

¹⁹ Uo. 37–41, idézet a 39–40. oldalról.

²⁰ A *La Misère des apprentis imprimeurs* (1710) szemléletes példája található Contat *Anecdotes*-jának függelékében, 101–110. Ezen kívül lásd A. C. Cailleau: *Les Misères de ce monde, ou complaints facétieuses sur les apprentissages des différents arts et métiers de la ville et faubourgs de Paris* (Párizs, 1783).

²¹ A szertartásról szóló klasszikus tanulmány Arnold Van Gennep: *Les Rites de passage*-a (Párizs, 1908), melyet további etnográfiai kutatásokkal egészített ki Victor Turner: *The Forest of Symbols: Aspects of Ndembu Ritual* (Ithaca, N. Y. 1967) és *The Ritual Process* (Chicago, 1969). Jerome élményei kiválóan illeszkednek a Van Gennep–Turner-mo-dellbe néhány kivételtől eltekintve. Nem tartották sem szentnek, sem veszélyesnek, bár a gyűlés megbírságozhatta a segédek, ha együtt ittak Jerome-mal. Nem élt a felnőtt társadalmon kívül, bár eljött hazulról, hogy a mester háztartásának perifériáján egy ócska fészerbe költözzön. És nem

is avatták szakrális titokba, bár meg kellett tanulnia a beavatottak számára ismerős zsargont, és azonosulnia kellett a mesterség ethoszával, miután kiállta a közösségi étkezéssel végződő megpróbáltatásokat. Joseph Moxon, Thomas Gent és Benjamin Franklin is hasonló jelenségekről írnak Angliában. Németországban a beavatási szertartás sokkal aprólékosabb volt, és szerkezetében sok azonosságot mutat az afrikai új-guineai és észak-amerikai törzsekéhez. Az inasra mocskos fejdíszt aggattak, kecskeszarvval és rókafarkkal díszítve, jelezvén az illető állati mivoltát. A *Cornut*-t vagy *Mittelding*-et, a félig állat, félig embert rituális kínzásnak vetették alá, melyben rendszerint szerepelt körmeinek lereszelése is. A szertartás végén a műhelyfőnök levette a jelölt fejéről a fejdíszet és pofon vágta. Ez jelképezte újjászületését – gyakran meg is keresztelték, és új nevet is kapott – mint teljes jogú segéd. Legalábbis így írják le a német nyomdászkezikönyvek, Christian Gottlob Täubel: *Praktisches Handbuch der Buchdruckerkunst für Anfänger* (Lipcse, 1791), Wilhelm Gottlieb Kircher: *Anweisung in der Buchdruckerkunst so viel davon das Drucken betrifft* (Brunswick, 1793) és Johann Christoph Hildebrand: *Handbuch für Buchdrucker-Lehrlinge* (Eisenach, 1835). A rítus egy ősi népi játék, a *Depositio Cornuti typographici* folytatása volt, erről Jacob Redinger *Neu aufgesetztes Format Büchlein*-jéből értesülünk.

²² Contat: *Anecdotes typographiques*, 65–66.

²³ A szöveg nem adja meg Jerome utolsó nevét, de hangsúlyozza, hogy megváltozik, és hangsúlyozza a *Monsieur*-vé válást is. „Csak az inasévek végeztével lehet az ember Monsieur; ez pusztán a segédek előjoga.” (41.) Az STN bérkönyvében a segédek tényleg mindig Monsieur-ként szerepelnek, még akkor is, ha gúnynevükön emlegetik őket, pl. Monsieur Bonnemain.

²⁴ Manet *Olympia* című képén a fekete macska közismert motívum: az akt állati „szelleme”. Baudelaire macskáiról lásd Roman Jakobson és Claude Lévi-Strauss: *Les Chats de Charles Baudelaire*. L'Homme II. (1962) 5–21. és Michel Riffaterre: *Describing Poetic Structures: Two Approaches to Baudelaire's Les Chats*. Structuralism, szerk. Jacques Ehrmann (New Haven, 1966).

²⁵ Mary Douglas: *Purity and Danger: An Analysis of Concepts of Pollution and Taboo* (London, 1966) és E. R. Leach: *Anthropological Aspects of Language: Animal Categories and Verbal Abuse*. New Directions in the Study of Language, szerk. E. H. Lenneberg (Cambridge, Mass., 1964).

²⁶ Cervantes és Zola beépítették regényeikbe a macskákhoz fűződő népi hagyományt. A *Don Quijotéban* (II. rész, 46. fejezet) egy zsáknyi vernyákoló macska zavarja meg a hős Altisidorának adott szerenádját. Öröögnek nézi, és megkísérli kardjával lekasabolni őket, de egyikük a közelharcban fölé kerekedik. A *Germinálban* (V. rész, 6. fejezet) a szimbolizmus fordítva működik. A munkások üldözik Maigra-t, az osztályelleniséget, az meg a háztetőkön át menekül, akár egy macska. „Fogd meg a macskát! Fogd meg a macskát!” – ordítják üldözői, és miután leesik a háztetőről, a holttestet kiherélik „akár egy kandúrt”. A macskamészárláshoz mint a francia törvényhozás szatírájához lásd Rabelais Gargantua és Pantagrueljében János testvér mesterkedését, hogy elpusztíthassa a Prémescskákat, V. könyv, 15. fejezet.

²⁷ Mihail Bahtyin, *Rabelais and His World*, ford. Helena Iswolsky (Cambridge, Mass., 1968). A macskákhoz fűződő néphagyomány legfontosabb irodalmi változata Contat idejében a *Les Chats* (Rotterdam, 1728), François Augustin Paradis de Moncrif műve volt. Bár ez az úri közönségnek írt álértekezés volt, a népi babonák és közmondások hatalmas tárházából merített, melyek nagy része másfél évszázaddal később megjelent a folkloristák gyűjteményében.

²⁸ C. S. L. Davies: *Peace, Print, Protestantism* (St. Albans, Herts., 1979). Egyéb referenciákat lásd a 14. pontban felsoroltak alatt. A többi argo- és közmondásgyűjtemény mellett lásd A. J. Panckoucke: *Dictionnaire des proverbes françois et des façons de parler comiques, burlesques et familières* (Párizs, 1748) és Gaston Esnault: *Dictionnaire historique des argots français* (Párizs, 1956.)

²⁹ Rolland: *Faune populaire*, 118. Lásd a 14. pontot a többi forrást illetően.

³⁰ Emile Chautard: *La Vie étrange de l'argot* (Párizs, 1931) 367–368. A kifejezések Panckoucke *Dictionnaire*-éből, Esnault *Dictionnaire*-éből és a *Dictionnaire de l'Académie française*-ből (Párizs 1762) származnak, melyek igen nagyszámú, macskához fűződő civilizált fordulatot tartalmaznak. A káromkodásokat nagyrészt a gyermekmondókák és játékok közvetítették, egy részük a XVI. századra nyúlik vissza. Lásd Claude Gaignebet: *Le Folklore obscène des enfants* (Párizs, 1980) 260.

³¹ Sébillot: *Le Folklore de France*, III. 93–94.

³² Panckoucke: *Dictionnaire des proverbes françois*, 66.

³³ Ez és a következő idézetek Contat beszámolójából valók, *Anecdotes typographiques*, 48–56.

³⁴ Giles Barber szerint (i. m. 7; 60) Jacques Vincent, Contat mestere 1690 körül kezdhetette a maga inaséveit, tehát 1675 körül születhetett. A felesége 1684-ben. Amikor Contat a műhelybe lépett, a mester kb. 62 éves lehetett, a mesterné 53, a szemérmetlen ifjú pap pedig húszas éveiben járhatott. Az ilyesfajta összeállítás gyakori volt a nyomdaiparban; az idős mesterek fiatalabb feleségükre hagyták az üzletet, akik viszont még fiatalabb segédekkel kötöttek házasságot aztán. Így alakult ki a macskazene klasszikus rendje, melyben az újdonsült házások közötti nagy különbséget és persze a felszarvaztatást gúnyolták.

³⁵ Pierre Caron: *Les Massacres de septembre* (Párizs, 1935).

